

В. О. Манько, С. А. Теліженко

СТОЯНКА ДОНЕЦЬКОЇ НЕОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ БОНДАРИХА II

Статтю присвячено історії вивчення неолітичної стоянки Бондариха II на Сіверському Дінці. Автори публікації заново переглянули матеріали стоянки, порівняли отримані статистичні дані зі статистикою Д. Я. Телегіна, який досліджував пам'ятку на початку 1950-х рр. Робиться висновок про гомогенність матеріалів стоянки та їх належність до розвинутого етапу донецької культури, тобто — до першої половини VI тис. до н. е.

Ключові слова: *неоліт, донецька культура, атлантикум, трапезії, пластинки з притупленими краями, донецькі вістря.*

Вступ. Стоянка Бондариха II є однією з найвідоміших пам'яток донецької неолітичної культури у середній течії Сіверського Дінця. Вона стала відомою після публікації 1954 р. (Телегін 1954). Після цього стоянка згадувалася в усіх без винятку узагальнюючих публікаціях з археології України або з неоліту України. На жаль, ці згадування носили досить поверхневий характер. Фактично, повідомлялося, що матеріали цієї стоянки характеризують ранній етап розвитку донецької культури. Особливого розвитку тема не отримувала. Посилання на матеріали Бондариха II з роками набувало такого собі ритуального характеру, коли не згадати неможливо, а згадувати особливо й немає чого.

Така ситуація була зумовлена первинною публікацією матеріалів стоянки, коли було зроблено ілюстрації або фото кількох фрагментів кераміки та неповної сторінки ілюстрації нуклеусів та знарядь з каменю. Автор розкопок опублікував дві таблиці, бажаючи попередньо донести до читачів найяскравіші риси донецької технології обробки кременю, з метою

довести свої теорії про культурну приналежність та відносну хронологію комплексу. Однак нема нічого більш постійного, ніж те, що спочатку вважалося тимчасовим і попереднім. За десятиліття нові публікації матеріалів стоянки так і не з'явилися, для нас основним джерелом для розуміння комплексу залишалася та сама таблиця, що вперше стала відомою у 1954 р.

Усі дослідники, що зверталися до теми донецького неоліту, добре розуміли, що матеріали Бондариха II потрібно використовувати у культурно-хронологічних побудовах, але не могли цього зробити належним чином, через елементарний брак інформації.

До того ж, процес дослідження неоліту Східної України не стояв на місці. Завдяки розкопкам О. Ф. Гореліка (Горелик, Выборный 1995), С. М. Санжарова (Санжаров и др. 2000), В. О. Манька (Манько и др. 2001; Манько 2006) та С. А. Теліженка (Манько, Телиженко 1999; 2000) постійно з'являлися дані про нові комплекси, аналіз яких здійснювався за допомогою більш досконалих методів, публікація таких комплексів супроводжувалась подачею великого обсягу графічних матеріалів. Відповідно, для культурно-історичних реконструкцій усе більше залучалися матеріали тих стоянок, публікація яких була найбільш повною, а згадування Бондариха II усе більше ставали формальністю.

На цю ситуацію абсолютно не впливало те, що усі теоретичні положення про неоліт Східної України постійно ревізувалися. Ані зникнення терміну «дніпро-донецька культура», ані впровадження понять про культурні спільноти, більших за обсягом, ніж археологічна культура, ані ревізія хронології неоліту України у ціло-

му не призводила до спроб якось переглянути наші погляди на матеріали Бондарихи II.

Здавалося б, кожен дослідник міг ознайомитися з колекцією стоянки у фондах Інституту археології НАН України. Проте мусимо визнати, що ми розуміємо усіх наших попередників, які відмовилися від публікації матеріалів Бондарихи II. Матеріали стоянки було скомпоновано таким чином, що планомірний перегляд їх був майже нездійсненним, адже потребував дуже значної витрати часу, у чому ми й переконалися під час опрацювання колекції. Тим не менш, будь-яка справа колись закінчується, навіть якщо на початку перспективи такого закінчення виникали запитання. Авторам вдалося переглянути усі хаотично скомпоновані ще у 50-х роках минулого століття розділи колекції, скласти типолого-статистичні таблиці та опис матеріалів, розпочати підготовку до публікації.

Чи варто було це робити? Переконані, що повна публікація матеріалів Бондарихи II дозволить виправити ту дивну ситуацію, коли про них згадується лише як данина традиції. Вдалося скласти цілісну картину типологічного різноманіття кременевого комплексу. При цьому типологія, запропонована нами, суттєво відрізняється від тієї, що була запропонована у 1950-і рр. Це й не дивно, адже про деякі типологічні категорії знярядь у той час навіть не могли згадуватися через певні вади теоретичних побудов. Нам вдалося виявити дуже неочікувані особливості технології, що використовувалася при виготовленні окремих знярядь, пов'язаних з комплексом мисливського озброєння. Вдалося описати техніку розщеплення, що практикувалася на території стоянки, зв'язок окремих прийомів розщеплення з виготовленням конкретних категорій знярядь. Усі ці аналітичні побудови дозволяють нам переглянути відносно хронологію комплексу, розглянути питання про його місце у системі старожитностей донецької культури, дніпро-донецької культурно-історичної області, неоліту Східної Європи.

Звичайно, аналіз матеріалів стоянки дозволив значно скорегувати традиційні уявлення про походження донецької неолітичної культури, про систему культурних зв'язків її носіїв. Більш того, виникло переконання у тому, що повернення до старих «хрестоматійних» матеріалів може призвести до значних зрушень у вивченні неоліту Східної Європи, адже ми повертаємося до давно відомого із застосуванням більш досконалої методики аналізу, озброєні знаннями про велику кількість інших неолітичних комплексів, які не були відомими у час, коли здійснювалися первинні публікації.

Цю публікацію присвячено пам'яті видатного дослідника неоліту України Д. Я. Телегіна. Його подвижницька праця протягом багатьох десятиліть зробила можливою й нашу роботу. Методи розкопок Д. Я. Телегіна значно випе-

реджали час, коли вони були зроблені, що й дозволило нам вважати комплекс Бондарихи II повноцінним археологічним джерелом, що не втратив свого значення і може успішно використовуватися для культурно-історичних реконструкцій розвитку неоліту Східної Європи.

Місце розташування стоянки, стратиграфія, планіграфія. Урочище Бондариха, де виявлено стоянку Бондариха II, знаходиться за 1,2 км на схід від південно-східної околиці м. Ізюм Харківської об. Урочище є ділянкою надзаплавної борової тераси, яка тягнеться вздовж лівого берега Сіверського Дінця та стариці, що має назву Вербова Яма. Висота тераси відносно заплави близько 7 м. В північній частині тераса перетиналася безіменним струмком, з півдня та сходу обмежувалася заплавами луками та лісонасадженнями. У низинах поблизу тераси — заболочені ділянки.

Цілком очевидно, що Вербова Яма являла собою русло ріки, яке з часом перетворилося у заплавне озеро. Загалом описане положення стоянки є типовим для багатьох неолітичних пам'яток донецької культури, зокрема Зелена Горниця 1, 5, 6, Клішня 1, 3—5, Ольхова 2, 5 та багато інших. Здебільшого вони розташовуються на високих ділянках борових терас, сформованих старим руслом Сіверського Дінця.

Прив'язка багатьох стоянок до заплавних озер лівого берега Сіверського Дінця пояснюється просто. Правий берег Сіверського Дінця, як правило, стрімкий та непридатний для облаштування поселень, місцями представляє собою нешироку (30—100 м) надзаплавну терасу, яка підпирається високим корінним берегом зі стрімкими бортами, складеним з крейдових відкладів. Лівий берег ріки більш пологіший, порослий лісонасадженнями, які перемежовуються з луками, має широку, до 3 км заплаву, в якій розташовані озера, деякі з них у довжину від 3 до 5 км (Туба, Боброве). Звичайна ширина таких озер — 70—100 м. Віддалені від русла Сіверського Дінця береги озер стикуються з піщаними боровими терасами, поверхня яких іноді розчленована руслами діючих і зниклих струмків. Відповідно, приуроченість більшості пам'яток неолітичної епохи до країв та виступаючих частин (мисів) борової тераси пояснюється великою щільністю біомаси заплави лівобережжя Сіверського Дінця, можливостями риболовецького промислу, збиральництва.

На жаль, спеціальні дослідження історії формування заплави Сіверського Дінця відсутні, тому ми не можемо вказати природні причини відсутності тут пам'яток, що мали б вік більший, ніж атлантичний. Цілком ймовірно, що в умовах раннього голоцену заплава та її береги були заболоченими, що характерно для постльодовикового часу. Болота зберігаються і нині, при цьому вони можуть розташовувати-

ся як в самій заплаві, так і на борових терасах. Можна припускати, що умови для проживання людини склалися на борових терасах тільки з середини-третьої чверті VII тис. до н. е. Цим часом датуються стоянки з архаїчними матеріалами Клішня 3 та Туба 5. Переважна ж більшість неолітичних стоянок тут пов'язана з VI — першою половиною V тис. до н. е.

Потужним поштовхом для заселення заплави лівобережжя Сіверського Дінця та його борових терас став початок аридизації, що розпочався приблизно у час 7300 BP та продовжувався до 6800 BP (Герасименко 1997, с. 52). У цей час відбувалося значне підвищення середньорічної температури, що сприяло появі на терасах Сіверського Дінця сухих та придатних до життя ділянок. Тоді ж відбувався наступ степу по долинах Дніпра, Сіверського Дінця й Дону, що призводило до необхідності пошуку нових місць проживання для груп населення, які проживали на межі лісостепу й степу. Заплава Сіверського Дінця стала однією з ідеальних ділянок, де високий рівень вологості зберігав лісостепову рослинність та, відповідно, ресурси тваринного світу, що приваблювало мігрантів — носіїв донецької та матвієво-курганської культур. Поява донецької стоянки Бондариха II, як здається, як раз відображує цей процес.

Стратиграфія стоянки є типовою для неолітичних пам'яток Подонеччя. Д. Я. Телегіним було встановлено таку стратиграфію (Телегін 1954, с. 160).

1. Сірий еоловий пісок (до 0,05 м).
2. Гумусований пісок — лісовий ґрунт (до 0,30 м).
3. Сіро-бурий пісок (до 0,20 м).
4. Світлий жовтий пісок.

Культурний шар неолітичного часу знаходився у сіро-бурому піску (шар 3), при цьому значну кількість знахідок було виявлено на 5—7 см вище стерильного світло-жовтого піску (шар 4). Подібну стратиграфію простежено на більшості донецьких стоянок. Лише на стоянках Туба 2 та Клішня 4 між сіро-бурим піском та лісовим ґрунтом зафіксовано гумусований піщаний шар темно-сірого кольору, що містив культурні нашарування. Найдавніші дати стоянки Туба 2 пов'язуються з початком останньої третини VI тис. до н. е. Таким чином, у стратиграфічній позиції, подібній до тієї, що описав Д. Я. Телегін, розміщуються культурні шари усіх стоянок борових терас Подонеччя у часовому проміжку між серединою VII — серединою VI тис. до н. е.

Планіграфічний аналіз стоянки обтяжений значними руйнуваннями її площі, спричиненими як діяльністю носіїв бондарихінської культури доби фінальної бронзи, так і сучасними перекопами. Площа розкопу досягала 170 м². У центрі розкопу було виявлене вогнище — овальну пляму попелу розміром 0,6 на 0,9 м.

Вогнище — сегментоподібне у розрізі, завглибшки до 0,1 м. Стратиграфічно воно розташоване у верхній частині сіро-бурого піску, майже під лісовим ґрунтом. Ця обставина спонукає нас з певною долею обережності ставитися до твердження Д. Я. Телегіна про облаштування вогнища у неолітичний час. Слід також врахувати, що подібні об'єкти не було зафіксовано на жодній неолітичній стоянці Подінців'я. Більш того, у культурних шарах донецьких стоянок навіть знахідки крихіток кісткового або деревинного вугілля невідомі. Можливо, що автору розкопок пощастило, але це питання, на жаль, наразі є суто теоретичним. Заповнення вогнища не збереглося, тому встановити його вік вже ніколи не вдасться.

Згідно планів розкопу на стоянці простежено три скупчення кременю — у центрі, на північній та південній ділянках. Д. Я. Телегін пише, що у місцях скупчень щільність знахідок доходила до 40—50 предметів на 1 м². Подібна щільність є звичайною для донецьких стоянок, хоча слід відзначити, що вона не є гранично високою. На жаль, розкопки відбувалися без застосування сита, що, скоріше за все, призвело до досить значної втрати матеріалів. Як буде показано, матеріали містять дуже непередставницький мікролітичний комплекс у якому явно присутній перекіс у співвідношенні дрібних та великих відщепів, майже відсутні лусочки.

Дуже цікавим є знаходження на території стоянки «скарбу», який складався з пластин з нерегулярною субпаралельною ретушшю по краях, а також кінцевих скребачок на пластинах та їх частинах. Його було знайдено у ямці майже в центральній частині розкопу. Діаметр ямки — приблизно 0,20 м. Заслуговує на увагу інформація про те, що у ямці зі «скарбом» поруч з крем'яними предметами були шматочки вохри.

У цілому стоянка, незважаючи на масштабні пошкодження, які спричинені населенням більш пізніх періодів, є досить інформативною. По-перше, вона має досить компактний та не переміщений по вертикалі культурний шар, який сягав потужності до 0,10 м, що є свідченням його відносної гомогенності. По-друге, неолітична стоянка займала найвище місце на боровій терасі, що виключало процеси змиву з більш високих ділянок. Усе це дозволяє припускати, що матеріали стоянки є наслідком одноразового відвідування місця стоянки первісним колективом, що значно підвищує інформативну цінність отриманого комплексу.

У цьому плані стоянка вигідно відрізняється від пам'яток, подібних до Ольхової 5 (Горелик, Выборный 1995), де культурний шар сягає потужності 0,6—0,7 м, відкладався упродовж сотень років і, ймовірно, сформувався не лише через багаторазове відвідування місця стоянки, але ще й через можливість відвідування носіями різних культур.

Таким чином, Бондариха II є одним з тих комплексів, який можемо розглядати як гомогенний або умовно гомогенний та використовувати матеріали для культурно-історичних реконструкцій та вивчення відносної хронології донецької культури.

Оцінка крем'яного комплексу стоянки Бондариха II. Найявність у безпосередній близькості місцезнаходжень якісної кременевої сировини стало одним із чинників, який стимулював населення Подніпров'я та Подоння до переселення. Неподалік від стоянки знаходяться місцезнаходження кременевої сировини у вигляді жовен та гальок. Поклади кременевих жовен високої якості відомі поблизу Святогорська, Ізюму та Чугуєва. Група носіїв донецької культури, що залишила стоянку Бондариха II, використовувала виключно гальковий кремій, місцезнаходження якого також є досить поширеними і трапляються в тому числі й на лівобережжі Сіверського Дінця. Як правило, виходи гальки фіксуються по природних розрізах балочної системи борової тераси, де була можливість їх збирати. Саме ці місцезнаходження й приваблювали населення, адже гальковий кремій відрізняється особливою якістю і є максимально пристосованим для відтискного розщеплення.

Галька має тонку кірку чорного, сірого або жовтого кольорів, внутрішня структура гальок дуже однорідна, внутрішні каверни майже ніколи не трапляються. Під кіркою може знаходитися тонкий прошарок (до 1 мм) коричневої підкірки. Колір серцевини може варіювати від жовтого до чорного, більшість сколів, отриманих при розщепленні гальок темно сірого кольору. При патинізації сколи вкриваються

Таблиця 1. Крем'яний комплекс Бондариха II, типолого-статистична таблиця (за Д. Я. Телегінін)

Тип	Культурний шар	«Скарб»	Разом	%
Нуклеуси	20	—	20	0,60
«Ножоподібні» пластини	≈100	7	≈107	3,21
Відщепи	≈3000	—	≈3000	89,87
Відбійники	4	—	4	0,12
Відтискувачі	2	—	2	0,06
Вироби з вторинною обробкою, в т. ч.	195	10	205	6,14
сокири-різачки	4	1	5	2,44
свердла	7	—	7	3,41
трапеції	7	—	7	3,41
пластинки з притупленими краями	4	—	4	1,95
тронковані пластинки	4	—	4	1,95
скребачки	96	9	105	51,22
різці	73	—	73	35,61
Усього	≈3321	17	≈3338	100,00

патиною кольору небесної лазурі, яка при висиханні набуває сіруватих відтінків. Як правило, ознакою гарної збереженості культурного шару є наявність патини з одного боку, хоча таке правило не є надто суворим.

У випадку з бондарихінським комплексом, більшість предметів з кременю має або однобічну патинізацію, або патинізацію різної глибини, коли один бік вкритий абсолютно непрозорим шаром патини, а з іншого боку патина є димчастою.

На жаль, Д. Я. Телегін так і не склав типолого-статистичну таблицю бондарихінського комплексу. Про склад колекції можна робити висновки лише за тими окремими цифрами, що наводяться у публікаціях (Телегін 1954, с. 160; Телегін 1968, с. 51—55). «Реконструйована» таблиця виглядає наступним чином (табл. 1).

Як бачимо, Д. Я. Телегін не здійснив підрахунок пластин і відщепів. Крім того, у таблиці використано такий реліктовий термін «ножоподібна пластина». Типологічний набір описаних знарядь досить бідний, не містить таких очевидних категорій, як скобелі, пластини й відщепи з ретушню, проколки та інші. Записані у таблиці «тронковані пластинки» насправді додано авторами. Д. Я. Телегін використовує термін «мікролітичні знаряддя», яких налічує 15 одиниць. Як виходить з публікації, 7 з них — трапеції, 4 — пластинки з притупленими краями. Тронковані пластинки враховані за малюнками, адже у тексті про них сказано «інші» (Телегін 1968, с. 54).

У цілому, публікація бондарихінського матеріалу відображає тенденції періоду розвитку науки, коли принципи типологізації ще не були сформовані. Звідси й екзотичні поняття та недбалість у опису комплексу виробів із вторинною обробкою. Деякі поняття, наприклад «мікропластина», у той час ще просто не з'явилися, але воно дуже знадобилося б, якби Д. Я. Телегін описував бондарихінський комплекс у наш час.

Ще однією особливістю опису комплексу є застосування визначення «відтиску», але при цьому відсутнє поняття «відтискна техніка розщеплення». Як здається, поява бондарихінського комплексу лише поставила завдання навчитися відрізняти пластини, отримані ударним та відтискним способом.

Не слід дивуватися тому, що отримана нами типолого-статистична таблиця виявилася мало схожою на те, про що писав автор розкопок стоянки.

Наведемо стислий опис техніки розщеплення та основних категорій знарядь. Для реконструкції техніки розщеплення ми можемо використовувати тільки нуклеуси. Статистика по дебітажу, на жаль, може додати лише відомості загального характеру. Якщо подивитися статистику (табл. 2), то стає зрозумілим, що під час розкопок відбиралися переважно великі речі, адже у жодному з донецьких комплексів

ми не побачимо переважання долі пластин над долею пластинок та мікропластин, що, ймовірно, були втрачені.

Серед нуклеусів ми виділяємо такі, що були пов'язаними з отриманням пластин за допомогою відбійника (рис. 1: 1—4) та конічних і олівцеподібних нуклеусів для відтиску пластинок та мікропластин (рис. 1: 5—8). Здається, дебітаж кожної стадії в обробці нуклеусів відповідав типу заготовки для певних типів знарядь. Відтиск пластин, звичайно, міг розпочатися лише після підготовки гальки. При цьому така підготовка здійснювалася за допомогою різних типів відбійників. Початкове розщеплення, коли отримувалися повздовжні й поперечні відщепи, призводило до отримання заготовок для скребачок, відщепів з ретушшю. Початок зняття пластин за допомогою відбійника призводив до відбору заготовок для різців, окремих пластин з ретушшю. Заготовки ж, отримані із застосуванням ручного відтиску, використовувалися для виготовлення вкладнів мисливського озброєння.

Трапеції — 7, вони виготовлені з відтискних пластин та пластинок, симетричні із стрімкоретушованими краями (рис. 2: 1—6). Окремі трапеції мають ретушування сторін з черевця, що є ознакою їх «маріупольського» походження.

Пластин з ретушшю — 66 (рис. 2: 22—26). Трапляються вироби з повністю вкритими дрібною похилою ретушшю краями, але дуже часто ретуш — фрагментарна. Пластин з виїмками на диво мало — 4 екз. Відщепів з ретушшю — 24, більшість з них — недоформовані скребки. Відщепів з виїмками — 2.

Виявлено серію з 6 свердел на пластинках з конвергентною ретушшю (рис. 2: 27—30) і лише 1 проколка.

Вістер — 7, усі на пластинах, у тому числі 1 черешкове вістря, 3 вістря на косотронкованих пластинках з мікрорізцевими сколами (так звані «донецькі» вістря; рис. 2: 8, 9) та 4 косотронковані пластини (вістря «абузівського» типу; рис. 2: 7, 10—12). Знайдено також 13 вкладнів кістяних вістер — пластинок та мікропластин з притупленими краями (рис. 2: 13—21).

Найбільшу серію становлять скребачки — 93 екз. Серед скребачок є замкнутолезові форми на відщепі (рис. 3: 2, 5) та кінцеві на пластинах (рис. 3: 3, 4).

Співвідношення скребачок та різців у бондарському комплексі не звичайне для донецьких стоянок. Тут різців майже у півтора рази менше, ніж скребачок. Різців — усього 65. Типологія різців надто різноманітна. Наявні бічні (рис. 3: 6), кутові (рис. 3: 9) та двогранні різці, білатеральні бічні різці (так звані різці-струги; рис. 3: 7, 8, 10). З останніми пов'язані сколи підправки різців, що мають крайову ретуш, нанесену до сколу різцевого відщепу.

У невеликій кількості (3 екз.) трапляються комбіновані знаряддя (різець-скребачка).

Таблиця 2. Крем'яний комплекс Бондариха II, типолого-статистична таблиця (за В. О. Маньком та С. А. Теліженком)

Тип	Кількість	%
Нуклеуси	43	1,04
Нуклеоподібні уламки	1	0,02
Відбійники	6	0,15
Ретушер-відбійник	1	0,02
Таблетки	24	0,58
Реберчасті сколи	107	2,59
Частини пластин, членовані на ковадлі	11	0,27
Пластини	191	4,63
Проксимальні частини пластин	150	3,63
Медіальні частини пластин	92	2,23
Дистальні частини пластин	48	1,16
Пластинки	24	0,58
Проксимальні частини пластинок	79	1,91
Медіальні частини пластинок	53	1,28
Дистальні частини пластинок	38	0,92
Мікропластини	5	0,12
Проксимальні частини мікропластин	6	0,15
Медіальні частини мікропластин	9	0,22
Дистальні частини мікропластин	1	0,02
Відщепи первинні	712	17,25
Відщепи вторинні	2028	49,14
Сколи різцеві	24	0,58
Уламки кременю	94	2,28
Лусочки	34	0,82
Вироби із вторинною обробкою	346	8,38
Трапеції	7	2,02
Пластини з ретушшю	66	19,08
Пластини з виїмками	4	1,16
Відщепи з ретушшю	24	6,94
Відщепи з виїмками	2	0,58
Свердла	6	1,73
Проколки	1	0,29
Вістря черешкове	1	0,29
Вістря з мікрорізцевим сколом	3	0,87
Косотронковані пластини	4	1,16
Пластинки з притупленими краями	13	3,76
Скребачки	93	26,88
Різці	65	18,79
Сколи підправки різців	3	0,87
Знаряддя комбіновані	3	0,87
Сокира-пік	1	0,29
Сокири-різаки	5	1,45
Сколи підправки біфасів	34	9,83
Тесла	2	0,58
Долота	8	2,31
Вкладень кукрецького типу	1	0,29
Усього	4127	100,00

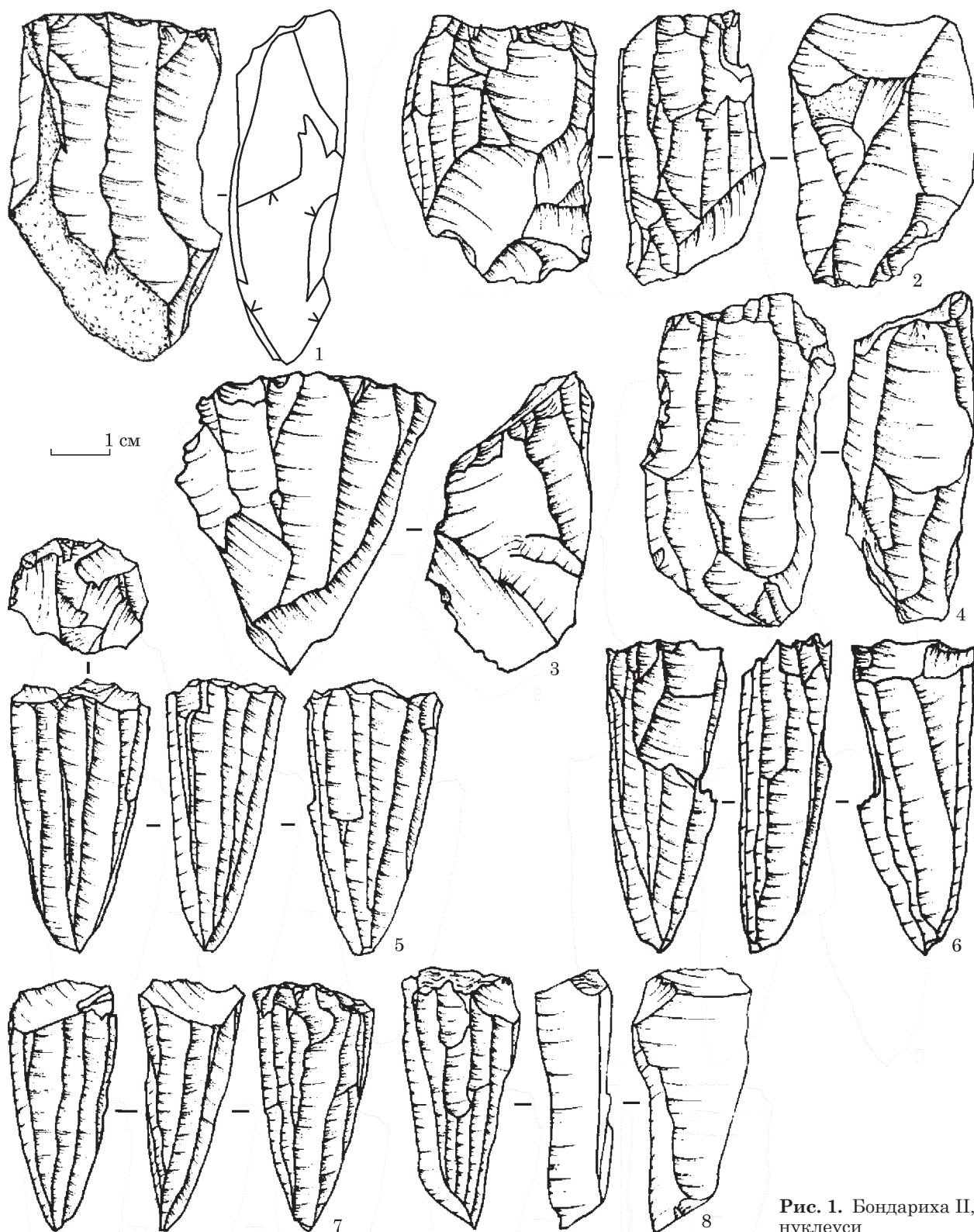

Рис. 1. Бондариха II, нуклеуси

Наявна одна сокира пікоподібної форми та п'ять овальних біфасіальних сокир-різаків з траншеєподібними сколами на робочих частинах (рис. 3: 1). З такими сокирами пов'язана серія з 34 сколів підправки леза сокир. Наявні також тесла (2 екз.) та долота (8 екз.).

Досить рідкісною знахідкою на донецькій стоянці є кукрецький вкладень із залишками

виїмок на зламі та з пласкою лускатою ретушю з черевця.

Інтерпретація бондарихінських матеріалів досить проста. Наявність олівцеподібних нуклеусів, косих вістер абузівського та донецького типів, серії пластинок з притупленими краями, так званих різців-стругів, замкнутолезових скребачок, сокир-біфасів свідчить про те, що

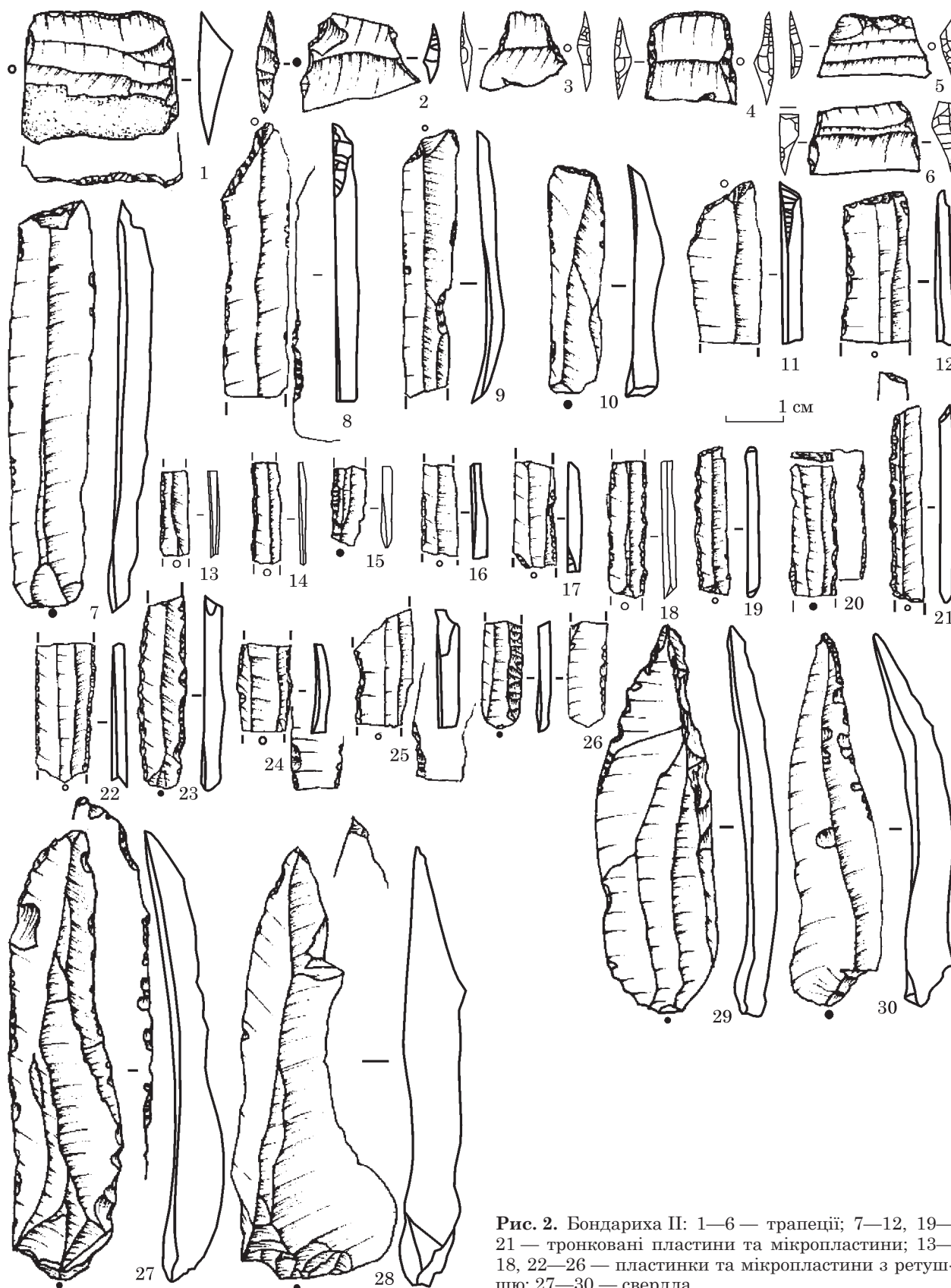

Рис. 2. Бондариха II: 1—6 — трапеції; 7—12, 19—21 — тронковані пластини та мікропластини; 13—18, 22—26 — пластинки та мікропластини з ретушю; 27—30 — свердла

комплекс пов'язаний з розвинутим етапом донецької культури.

Оцінка віку пам'ятки можлива лише за принципами відносної хронології. Маріупольське походження трапецій комплексу дозволяє нам

окреслити нижню межу віку комплексу у межах початку VI тис. до н. е. У той же час ми не бачимо на стоянці серії трапецій зі струганими спинками, що поширилися у Подонеччі у третій чверті VI тис. до н. е. Відповідно, ми мо-

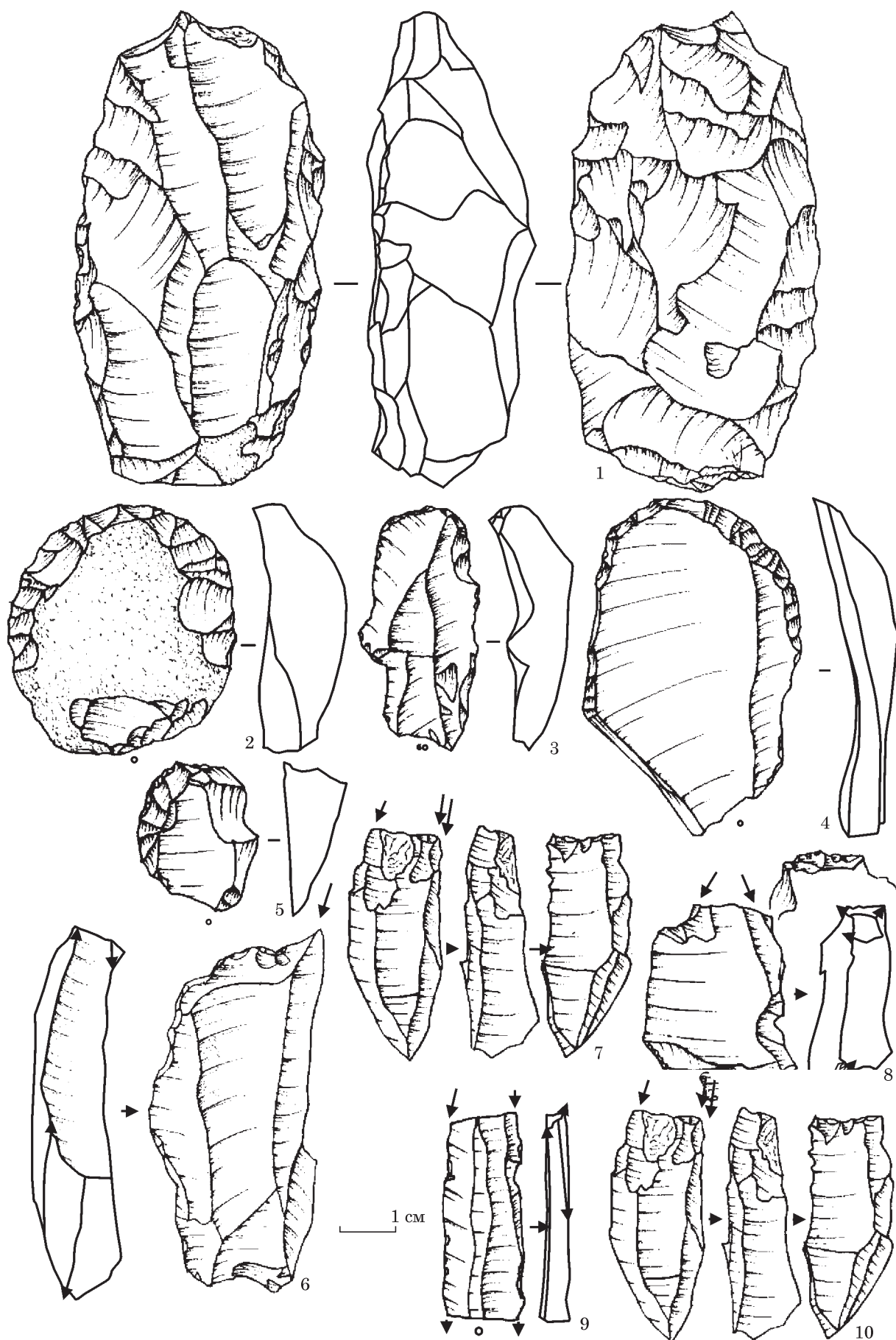

Рис. 3. Бондариха II: 1 — біфас; 2—5 — скребки; 6—10 — різці

жемо говорити про вік стоянки у межах першої половини VI тис. до н. е.

Висновки. Підводячи підсумки зазначимо, що кількості типів знарядь у підрахунках Д. Я. Телегіна та у наших підрахунках значно відрізняються. За звітом фігурує 7 типів знарядь, нами нарахований 21 тип, у дебітажі не виділяються таблетки, реберчасті сколи, різцеві сколи та інші типи предметів.

Слід відзначити факт того, що колекція виробів з кременю з моменту його передачі на зберігання до наукових фондів Інституту археології НАН України відносно добре зберіглася. Такий висновок можна зробити, на підставі того, що кількість скребачок та різців майже співпадає.

Оцінюючи джерельне значення кременевого комплексу, вимушені визнати, що він є не зовсім повноцінним. Більшість дрібних знарядь були втраченими ще під час розкопок. Найкрасномовніше таке твердження ілюструє кількість підрахованих лусочок — лише 34. Якщо врахувати, що кількість відщепів — 2740, то стає абсолютно зрозуміло, що уся дрібнота потрапила у відвал. Лусочок, вочевидь, має налічуватися 5—10 тисяч. Їх відсутність означає, що разом з ними у відвал могли потрапити також трапеції, негеометричні вкладні мисливського озброєння та інші дрібні знаряддя: свердла, проколки, нігтеподібні скребки. Абсолютно неадекватно виглядає статистика з мікропластин та їхніх частин. Зазвичай у донецьких комплексах їх як мінімум стільки ж, скільки й пластин. Тобто, у бондарихінському комплексі опинилися лише 5—10 % мікропластин.

Тим не менш, такі втрати не є катастрофічними, адже питома вага мікролітів зовсім не значно відрізняється від звичайної, що було зафіксовано на пам'ятках донецької культури, розкопаних нещодавно (Манько 2006, с. 34, 35).

Таким чином, опрацьована колекція може бути використаною для розробки питань відносної хронології донецької культури, культурних зв'язків носіїв культури, особливостей інвентаря на її розвиненому етапі.

ЛІТЕРАТУРА

- Герасименко, Н. П. 1997. Природная среда обитания человека на юго-востоке Украины в позднеледниковье и голоцене (по материалам палеогеографического изучения археологических памятников). *Археологический альманах*, 6, с. 3-64.
- Горелик, А. Ф., Выборный, В. Ю. 1995. Итоговые результаты исследований неолитических памятников в устье р. Ольховой. *Археологический альманах*, 4, с. 105-126.
- Манько, В. А., Телиженко, С. А. 1999. Ранне-неолитический комплекс стоянки Зелена Горница-1 в среднем течении Северского Донца. *Древности Северского Донца*, 3, с. 24-39.
- Манько, В. А., Телиженко, С. А. 2000. Ранне-неолитическая стоянка Клешня 3 на Среднем Донце. *Древности Северского Донца*, 4, с. 5-34.

Манько, В. А., Телиженко, С. А., Журавлев, О. П., Ковалюх, Н. Н. 2001. Предварительные итоги исследований узла неолитических памятников у озера Туба. *Древности Северского Донца*, 5, с. 27-53.

Манько, В. О. 2006. *Неолит Південно-Східної України*. Київ: Шлях.

Санжаров, С. Н., Бритюк, А. А., Котова, Н. С., Черных, Е. А. 2000. *Поселения неолита — ранней бронзы Северского Донца*. Луганск: Восточноукраинский национальный университет.

Телегин, Д. Я. 1954. Неолитическая стоянка в урочище Бондариха. *Археология*, IX, с. 158-167.

Телегин, Д. Я. 1968. *Днепро-донецкая культура*. Київ: Наукова думка.

REFERENCES

- Gerasimenko, N. P. 1997. Prirodnaia sreda obitaniia cheloveka na yugo-vostoke Ukrainy v pozdnelednikovie i golocene (po materialam paleogeograficheskogo izucheniia arkheologicheskikh pamyatnikov). *Arkheologicheskij almanakh*, 6, s. 3-64.
- Gorelik, A. F., Vybornyj, V. Yu. 1995. Itogovye rezultaty issledovaniy neolicheskikh pamyatnikov v ustje r. Ol'hojov. *Arkheologicheskij almanakh*, 4, s. 105-126.
- Man'ko, V. A., Telizhenko, S. A. 1999. Ranneneolicheskij kompleks stojanki Zelena Gornicza-1 v srednem techenii Sever-skogo Donca. *Drevnosti Sever-skogo Donca*, 3, s. 24-39.
- Man'ko, V. A., Telizhenko, S. A. 2000. Ranneneolicheskaya stojanka Kleshnya 3 na srednem Donce. *Drevnosti Sever-skogo Donca*, 4, s. 5-34.
- Man'ko, V. A., Telizhenko, S. A., Zhurav'ov, O. P., Kovalyuh, N. N. 2001. Predvaritel'nye itogi issledovaniy uzla neolicheskikh pamyatnikov u ozera Tuba. *Drevnosti Sever-skogo Donca*, 5, s. 27-53.
- Man'ko, V. O. 2006. *Neolit Pivdenno-Skhidnoi Ukrainy*. Kyiv: Shliakh.
- Sanzharov, S. N., Britjuk, A. A., Kotova, N. S., Chernyh, E. A. 2000. *Poseleniya neolita — rannej bronzy Sever-skogo Donca*. Lugansk: Vostochnoukrainskij natsional'nyj universitet.
- Telehin, D. Ya. 1954. Neolitychna stojanka v urochyschchi Bondarykha. *Arkheologia*, IX, s. 158-167.
- Telehin, D. Ya. 1968. *Dnipro-donetska kultura*. Kyiv: Naukova dumka.

V. O. Manko, S. A. Telizhenko

THE DONETSK NEOLITHIC CULTURE SITE OF BONDARIKHA II

The Neolithic site Bondarikhа II was explored 70 years ago by D. Ya. Telegin. The materials of the site were not processed utilizing modern methods. The authors of the paper re-examined and analyzed the site's materials using current methodologies.

The Bondarikhа II site is set along a natural boundary on what is now the south-eastern outskirts of the modern city of Izium, Kharkiv region. The location of the site is a section of an over-flooded terrace that stretches along the left bank of the River Siversky Donets, and a section of an older river bed named the Willow Pit. In the north, sections of the terrace were crossed by an unnamed stream, and its southern boundary defined by floodplains. The lowlands nearest the terrace are primarily comprised of wetlands.

It is quite clear that the Willow Pit was once an active river and seasonally may have transformed into a lake during times of flooding. The site is located

approximately 7 m above the current floodplain. The general site position is typical for the Neolithic sites of Donetsk Culture, with the vast majority of which are located on terraces above the floodplain lakes of Siversky Donets, with the habitational remains occupying the highest areas of terraces, or the periphery / edges of such terraces.

The interpretation of Bondarikha material culture was quite simple. The presence of pencil-like blade cores, oblique truncated points of the Abuzova Balka and Donetsk types, a series of blades displaying abrupt retouch on edges, along with bilateral burins, scrapers on flakes, and ovate axes are attestation that the assemblage and complex are connected with the advanced stages of Donetsk Culture.

The estimation of the site's age is possible only by the principles of relative chronology. The Mariupolian origin of the trapeze projectiles allows us to establish the earliest age range of the complex within the beginning of the VI millennium BC. However, the utilization of trapeze projectiles with flat dorsal retouch that spread in the basin of Siversky Donets in the third quarter of VI millennium BC is not present. Accordingly, we can safely place the age of the site within the first half of VI millennium BC.

Keywords: Neolithic, Donetsk Culture, Atlanticum, trapezes, bladelets with abrupt retouch, Donetsk points.

Одержано 8.04.2020

МАНЬКО Валерій Олександрович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, Інститут археології НАН України, пр. Героїв Сталінграда, 12, Київ, 04210, Україна.

MANKO Valery O., PhD, Senior Researcher, the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Heroiv Stalinhrada Ave., 12, Kyiv, 04210, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-2990-7234, e-mail: Valery_Manko@yahoo.com.

ТЕЛІЖЕНКО Сергій Анатолійович, кандидат історичних наук, науковий співробітник, Інститут археології НАН України, пр. Героїв Сталінграда, 12, Київ, 04210, Україна.

TELIZHENKO Serhii A., PhD, Principal investigator, the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Heroiv Stalinhrada Ave., 12, Kyiv, 04210, Ukraine.

ORCID: 0000-0003-1677-4900, e-mail: telizharh@hotmail.com.